

БАЛДАРДЫН ОЙ ЖҮГҮРТҮҮСҮН ЖАНА КЕБИН ӨНҮКТҮРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕГИ ЗЭЭНДҮҮЛҮК ЖАНА ОКУТУУ

ОДАРЕННОСТЬ И ОБУЧЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ И РЕЧИ ДЕТЕЙ

Аннотация: Бул макалада мектепке чейинки курактагы балдардын ой жүгүртүүсүн жана кебин өнүктүрүү процессиндеги зээндүүлүгүн окутуу, кабылдоо, эс тутум жана аң сезимин өзгөчө формалары боюнча жөндөмдүүлүгүнүн калыптануусу жөнүндө айтылат.

Ключевые слова: познавательный процесс, интеллектуальное развитие, целесообразность, логически ограниченный, психическая способность, биологические свойства, логическое мышление, память.

Заманбап коомдун өнүгүшү өсүп келе жаткан муундардан индивиддин ишмердүүлүгүн жигердүү, таанып-билүү процесси катары мүнөздөгөн жөндөмдүүлүктөрдү талап кылат.

Кыймыл-аракеттин жигердүүлүгү жана ден соолук, интеллектуалдык өнүгүү, чыгармачыл потенциал жана максаттуулук – булар азыркы адамга керектүү сапаттар. Буга байланыштуу мектепке билим алууга даярдык проблемасы өзгөчө мааниге ээ болот.

Эреже катарында механикалык түрдө эмес, аң-сезимдүү өздөштүрүү үчүн билимдердин көлөмү жылдан жылга өсүүдө. Балдардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүдө инерттүүлүк, чыгармачылык пассивдүүлүк, логикалык чектелүү өңдүү проблемалар жаралды. өсүп келе жаткан муунга билим жана тарбия берүүдө билимдерди калыптандыруу эмес, чыгармачыл потенциалды, чоң маалымат агымына багыт ала билүү билгичтигин, ой жүгүртүүнү калыптандыруу иши маанилүү багыт болуп саналат. Табигый суроо туулат? Акыл-эстин өнүгүшү тууралуу борбордук маселени аныктоо А.Н. Леонтьев келген жыйынтыктарда турабы?

Ал адамга биологиялык жактан мурас катары берилген касиеттер анын психикалык жөндөмдүүлүктөрүн аныктабайт деген жыйынтыктарга келет. «Адамдын жөндөмдүүлүгү анын мээсинде виртуалдуу жайгашпайт. Мээ спецификалуу адамдык сапаттарды эмес, өзүнө бул сапаттарды калыптандыруучу жөндөмдүүлүктү виртуалдуу камтыйт. Адамдагы биологиялык жактан тукум куучулук аркылуу берилген касиеттер анын психикалык функцияларын жана жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруунун бир гана шарты болуп саналат, бул шарт, албетте, маанилүү роль ойнойт.

Ошентип бул системалар биологиялык касиеттер менен аныкталбаса дагы, ага көз каранды [1].

Баланын өнүгүү процессин алдын ала болжолдойт деген талаш «конвергенция» теориясына алып келди. Психикалык өнүгүү бул тубаса сапаттардын жөнөкөй көрүнүшү эмес жана тышкы таасирлерди жөн гана кабылдоо да эмес. Бул ички шыктын жашоонун тышкы шарты менен конвергенцияланышынын жыйынтыгы. Конвергенция теориясы психикалык өнүгүү процессин тукум куучулук жол менен берилүүчү *икс*-элементтеринин жана чөйрөнүн *игрек*-элементтеринин таасиринде куралган процесс катары карайт [1].

В. Штерн баланын психикалык өнүгүү процессине таасир этүүчү эки фактордун катышы тууралуу проблеманын артында ар кандай өнүгүүнүн тукум куучулук факторуна артыкчылык берүү көбүрөөк жашырылгандыгын жазган. Ал түгүл изилдөөчүлөр тукум куучулук факторго караганда тышкы чөйрөнүн таасирин баса көрсөткөн учурда да, өнүгүүгө биологизатордук мамилени, эгер тиричилик жүргүзүү чөйрөсү жана өнүгүүнүн бүткүл процесси жашоо шартка ыңгайлашуунун адаптацияланыш процесси катары түшүндүрүлсө, жеңе алышпайт [5].

Баланын өнүгүшүн эмне аныктаары, эки фактордун кайсынысы чечүүчү мааниге ээ экендиги жөнүндөгү талаш азыркыга чейин токтой элек. Англиялык психолог Г. Айзенк, мисалы, интеллект чөйрөнүн шарты менен аныкталаары 80% ды түзөрүн айткан.

Джоан Бриман (1995) баланын акыл-эс жактан өнүгүшүнүн коэффициенти (АөК) үй-бүлө шартынан, же курчап турган чөйрөдөн канчалык көз каранды экенин так аныктоо кыйын экендигин жазат. «Ортодон жогору деңгээлдеги жөндөмдүүлүктөргө ээ болгон балдарды изилдөө алардын АөКкө таасир этүүчү алардын жашоосунун эки негизги тарабы, АөК – баланын үй шарты жана билим менен камсыз болушу экенин көрсөттү.

Бирок азыркы учурдагы билим берүү системасы формалдуу – логикалык ой жүгүртүүгө, бир гана мааниси бар контекстти түзүү жолуна ээ болууга багытталган. Бирок тарбиялоо процессинде логикалык-белгилик ой жүгүртүүнүн үстөмдүк кылышына жетишүү үчүн канчалык көп аракет

жумшалса, кийин анын чектелгендигин жеңүү үчүн ошончолук аракет зарыл болот. И.П. Павлов ой жүгүртүү тиби жакырланган тип, бул табияттан кыйгап өтүп, искусство берген нерселерди гана сезүү менен чектелген адамдардын сезе билүүсүнүн алсыздыгынын натыйжасы деп белгилеген [4], балдарга тарбия берүүнү жана окутууну уюштурууга коюлган жогорку талаптар жаңы изденүүлөрдү, ушул талаптарга ылайык окутуу методдорун колдонууга багытталган натыйжалуу психологиялык-педагогикалык ыкмаларды интенсификациялайт. Өнүгүү процессинин көп кырдуулугу жана балада инсандык сапаттардын калыптанышы окумуштуулардын көптөгөн эмгектеринде орун алган. Балдардын мектепке чейинки өнүгүшүнө жана тарбиясына зор көңүл бурулат.

Баланын жашоо образынын, ой жүгүртүү, кабылдоо, эс тутум жана аң-сезиминин өзгөчө формалары боюнча жөндөмдүүлүгүнүн калыптанышуусу өтө кичине кезинде эле башталат.

Бала мектепке чейинки куракта эле билим ала баштайт. Болочок ой жүгүртүү ишмердүүлүгүнүн пайдубалы бала чакта курулат, бирок ушул эле мезгилде окууга болгон мамиледеги стереотиптүүлүк байкалат.

Мектепке чейинки куракта билим алуунун мүнөзү интеллектуалисттик мамилеге негизделет. Окууга, жазууга жана математикага эрте үйрөнүү мектепке окууга даярдыктын деңгээлин аныктай албайт. Деңгээл бул билгичтиктер кайсы деңгээлге кире тургандыгы менен аныкталат. Баарынан мурун кыймыл-аракеттин эркин болушуна көңүл буруу керек. Бул кыскартылган, кайтарымы бар, башка иш-аракеттери менен бүтүн системага координацияланган ички иш-аракет.

Ой жүгүртүү – психикалык чагылдыруунун көбүрөөк жалпыланган жана шартталган формасы, ал таанылган объектилер менен байланыш жана мамиле түзөт, өз калыптанышында эки стадияны: түшүнүккө чейинки жана түшүнүк стадиясын басып өтөт. [2]

Кошумча ой жүгүртүүсү чоңдорго караганда башкача түзүлүштө болгон балдардын т.ж.б. конкреттүү предмет жөнүндөгү түшүнүгү бирдиктүү болгон ой жүгүртүүнүн баштапкы стадиясы. Нормага ылайык өнүгүүдө компоненттери конкреттүү образдан болгон түшүнүккө чейинки ой жүгүртүү түшүнүктүү (абстракттуу) ой жүгүртүүгө алмашылат, анын компоненттери түшүнүктүү болот жана формалдуу операциялар колдонулат. Түшүнүккө чейинки ой жүгүртүүнүн борбордук өзгөчөлүгү эгоцентризм болуп саналат.

А.В. Запорожец: «Мектепке чейинки куракта да, мунун биз балада анын түшүнүктөрүнүн ортосундагы белгилүү бир байланышты байкай алабыз, бул байланыш эффективдүү, эмоционал-

дуу түрдө гана эмес. Бул байланыш бала байкаган кубулуштардын чагылышы болуп саналат. Чынында, бала өз түшүнүгүнүн тардыгына байланыштуу көз алдында турган чындыкты гана чагылдырат. Предметтердин ирети, ушул нугунда алардын пайда болуш тартиби баланын түшүнүгүнө байланыштуу чечүүчү мааниге ээ. Бул байланыш өтө баёо формада көрүнөт[3].

Бала ар бир белгини өз алдынча көрөт, чоңдордун түшүнүгүнүн негизинде элементтердин иерархиясын синтездөө турат.

Балдардын ой жүгүртүү процесси жөнүндөгү маселе теориялык гана эмес, практикалык жактан да чоң кызыгууну туудурат.

Психикалык кызматтын аткарылышына жоопкерчиликтүү мээ түзүлүшүнүн – дифференцияланган тутумдар, бири-бири менен байланыштуу түрдүү системаларга бириктирилген, алар мээнин кыртышындагы жана кыртыш алдындагы деңгээлдерин бириктирет[2].

Мээ психикалык процесстердин субс-шарты катары системалык принципте: проекциялык, ассоциативдүү, үзгүлтүксүз ж. б. уюшулган.

Мээ түзүлүшүнүн айрым структураларына анын психикалык функциясын бирдиктүү – бүтүн нерсе катары эмес, анын айрым звенолорун, параметрлерин кароо керек, алардын турмушка ашуусу ылайыктуу физикалык процесстердин жардамы менен жүрөт[.].

Жалпы жана айрым физиологиялык процесстер (тиешелүү нейрондордун ишинин мыйзам ченемдүүлүктөрү) психикалык функциялардын түрдүү жагдайлары үчүн жана мээнин айрым жабыр тарткан бөлүктөрүнө «жоопкерчиликтүү». Так ошолор жогорку психикалык функциялардын конкреттүү мээ механизмдери болуп саналат.

Мээ психикалык кызматтарды ишке ашырууда жогору дифференцияланган компоненттерден туруучу, системалык принципте уюшулган татаал бир, бүтүн нерсе, анда мээнин түрдүү структуралары жана ага мүнөздүү спецификалуу физиологиялык процесстер функциялардын түрдүү звенолору (аспекттери) үчүн «жооп берет».

Эс тутуунун, түшүнүүнүн жана башка жогорку формалары дароо эле даяр түрдө пайда болбойт. Алар белгилүү учурда жогору жактан түшө калбайт, алар курчап турган чөйрөнүн кубулуштарынын призмасында чагылуу, бири-бири менен карым катышта болуу менен калыптаныуунун узак жолун басып өтүп, инсандын өнүгүш жана калыптанышынын жаңы этабына чыгат.

Эркин көңүл буруу да ушундай эле. Анын өнүгүшү чоңдор баланын көңүлүн буруу үчүн колдонгон биринчи шилтеме ымдап-жаңдоодон жана бала башкалардын көңүлүн башкара баштаган ымдап-жаңдоодон башталат. Кийин бала

башкалардын көңүлүн буруу үчүн бул каражаттардын бүтүндөй бир системасынын көбүрөөк өнүккөн формасына ээ болот. Каражаттардын мындай системасы түшүнүлгөн кеп болуп саналат. Кепке ээ болуу менен бала предметтерге гана көңүлүн токтотпостон, сөздөргө, фразаларга көңүлүн бурат.

Кептин өнүгүшү ээн эркин көңүл буруунун элементинин пайда болушуна алып келет. Кеп психологдор тарабынан ассоциативдүү процессинин, нервдик-психикалык процесстерди социогендик бүткөн түргө келтирүүнүн натыйжасы катары аныкталган.

В.П. Вахмеров кепти сыпаттоодо кеп тыбыштарды жана ал түгүл сөздү айтуу эле эмес экенин көрсөткөн. Адамдык аң-сезимдүү кеп – бул система, бардык жакын билгичтиктерди бир байланышкан нерсеге бириктирүү алардан сөздөрдү, ар бир тыбышты жана башканын сөзүн кулагында кармап калуу билгичтиги, сөздү эске тутуу моторикалык жана угуп кабыл алуу катары, башкалар айтканды түшүнүү, бала өзү айтканды түшүнүү.

Г.И. Розенгарт-Пупко кабылдоону өнүктүрүүдө кеп бөтөнчө мааниге ээ экенин көрсөттү. Адамдын кабылдоосу өтө татаал принциптер боюнча уюштурулган. Жаңы түзүлүштүн булагы бала менен чондордун мамилесине – кызматташуусуна тыгыз байланышкан.

Так ошол нерсе жалпылоонун жаңы жолуна, кепке ээ болууга түртөт. Кепке ээ болуу аң-сезимдин түзүлүшүнүн кайра курулушуна алып келет.

Көңүл буруу да кабылдоонун призмасы аркылуу өтөт. Ой жүгүртүү – кырдаалды, кабылдануучу талааны көрсөтмөлүү-практикалык кайра курууну билдирет, жалпылоодо ой жүгүртүү өзгөчө күчтүү өнүгөт, сөзү жок кабылдоо акырындап сөз менен кабылдоого алмашат.

Ошентип ой жүгүртүүнүн сапаты көңүл буруу, кабылдоо, аң-сезим өндүү сапаттардын психикалык өнүгүү деңгээлинде кептин калыптанышы жана өнүгүшү менен байланышкан.

Кеп – бул татаал функция, анын өнүгүшү көптөгөн моменттерге көз каранды. Бул үчүн кептик аппарат перифериялык борбордук бөлүк (мээ) так иштеши керек.

Адабияттар:

1. Абдрасулова Т.Д. Нормативная диагностика психологических предпосылок готовности обучения в школе у детей 4-5 лет. Вопросы психологии. [Текст]/ Т.Д. Абдрасулова. – М., 1997. – №2. С.23-34.
2. Выготский Л.С. Мышление и речи. Избранные психологические исследования. / Л.С. Выготский. – М.: РСФСР, 1956. – Т.4. – 480 с.
3. Запорожец А.В. Избранные психологические труды [Текст]: в 2-х т.-Т.1: Психологические развитие ребенка. / А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986. – 360 с.
4. Павлов И.П. Полное пособие трудов. [Текст] / И.П. Павлов. – М.–Л.: АН СССР, 1949. – Т.3.
5. Штерн В. Психология раннего детства (до шестилетнего возраста) [Текст]: 2-ое изд. / В. Штерн. – М.: Педагогика, 1922.